

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 362

Zmiany prawodawstwa gospodarczego w okresie transformacji ustrojowej w Polsce

Redaktorzy naukow
Tadeusz Kocowski
Katarzyna Marak

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2014

Redakcja wydawnicza: Anna Grzybowska, Joanna Szynal
Redakcja techniczna: Barbara Łopusiewicz
Korekta: Justyna Mroczkowska
Łamanie: Małgorzata Czupryńska
Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja współfinansowana z budżetu województwa dolnośląskiego

**DOLNY
ŚLĄSK**

Publikacja jest dostępna w Internecie na stronach:
www.ibuk.pl, www.ebscohost.com,
w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej www.dbc.wroc.pl,
The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com,
a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon
http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się
na stronie internetowej Wydawnictwa
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie
wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2014

ISSN 1899-3192
ISBN 978-83-7695-450-9

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk i oprawa:
EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, sp.j.
ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek

Spis treści

Wstęp	9
Dorota Ambrożuk: Kształtowanie się europejskiego prawa przewozu osób	11
Jan Byrski, Monika Szaraniec: Zmiany w prawie bankowym i ubezpieczeniowym w zakresie pośrednictwa finansowego w okresie transformacji ustrojowej. Część 1: Prawo bankowe	25
Jan Byrski, Monika Szaraniec: Zmiany w prawie bankowym i ubezpieczeniowym w zakresie pośrednictwa finansowego w okresie transformacji ustrojowej. Część 2: Prawo ubezpieczeniowe	36
Monika Chlipała: Promesa w koncesjonowanej działalności gospodarczej ..	49
Marzena Czarnecka: Sposoby zawierania umów z konsumentami w prawie energetycznym od dnia jego powstania do dnia dzisiejszego.....	60
Daniel Dąbrowski: Potrzeba zmian w krajowym prawie przewozowym	70
Joanna Dominowska: Prowadzenie działalności gospodarczej przez organizacje pozarządowe 1989-2014.....	82
Wojciech Fill: Transformacja podatkowych regulacji prawa holdingowego w Polsce	95
Jan Gola: Regulacje antykorupcyjne publicznego prawa gospodarczego a ubieganie się o pozwolenia administracyjne na wykonywanie działalności gospodarczej	109
Jerzy Gospodarek, Katarzyna Marak: Zakres wolności gospodarczej w polskim hotelarstwie w minionym ćwierćwieczu (1989-2014). Część I: Liberalizm gospodarczy w hotelarstwie lat dziewięćdziesiątych XX wieku.....	121
Jerzy Gospodarek, Katarzyna Marak: Zakres wolności gospodarczej w polskim hotelarstwie w minionym ćwierćwieczu (1989-2014). Część II: Świadczenie usług hotelarskich jako wolna działalność gospodarcza na gruncie ustawy o usługach turystycznych z 1997 roku	131
Krzysztof Horubski: Ochrona interesów pracowników w systemie zamówień publicznych – wybrane zagadnienia	146
Janusz Kaspryszyn: Ważne przyczyny wyłączenia wspólnika ze spółki z ograniczoną odpowiedzialnością	160
Aneta Kaźmierczyk, Kinga Michałowska: Ewolucja prawa własności w okresie transformacji gospodarczych przełomu XX i XXI wieku.....	182
Tadeusz Kocowski: Komerccjalizacja przedsiębiorstw państwowych a właścicielskie uprawnienia nadzorcze administracji publicznej.....	196
Piotr Kukuryk: Ewolucja pojęcia „konsument” w polskim prawie cywilnym.	211

Michał Kuźnik: Zakres kognicji sądu upadłościowego w przedmiocie za- twierdzenia układu w postępowaniu upadłościowym	227
Jacek Lachner: Problematyka zmian umowy w związku z nadzwyczajną zmianą okoliczności.....	240
Jolanta Loranc-Borkowska: Nowa regulacja rękojmi za wady rzeczy sprze- danej – uwagi ogólne	251
Aleksandra Lubicz-Posochowska: Podmioty odpowiedzialne za czyn nie- uczciwej konkurencji – wprowadzanie w błąd oznaczeniem przedsięwzię- cia	264
Małgorzata Mędrała: Ochrona małych pracodawców a transformacja ustro- jowa w Polsce – wybrane zagadnienia	274
Ambroży Mituś: Sekurytyzacja i jej uregulowanie w przepisach prawa kra- jowego – zarys problematyki.....	286
Aleksandra Nowak-Gruca: Środki ochrony praw własności przemysłowej w okresie transformacji ustrojowej (zagadnienia materialnoprawne).....	300
Aldona Piotrowska: Zmiany ustawodawstwa gospodarczego regulującego zawód pośrednika w obrocie nieruchomościami.....	315
Katarzyna Poroś: Prokura oddziałowa	330
Agnieszka Sobiech: Podmiotowość podatkowa spółek osobowych na prze- strzeni ostatnich 25 lat	342
Tomasz M. Szczurowski: Opcje na prawa udziałowe w procesach inwestycji w spółki niepubliczne	357
Ryszard Szostak: Rozpoznawanie sporów przedumownych z zakresu zamó- wień publicznych po reaktywowaniu mechanizmów rynkowych.....	370
Andrzej Śmieja: W sprawie funkcji realizowanych przez karę umowną	387
Krzysztof Wesolowski: Konsekwencje sposobu unormowania ochrony pasa- żerów w prawie Unii Europejskiej	399
Magdalena Wilejczyk: Przemiany polskiego prawa firmowego. Wokół (nie)zbywalności firmy	413
Bartosz Ziemblicki: Współpraca Polski z międzynarodowymi organizacjami gospodarczymi w okresie transformacji ustrojowej	424

Summaries

Dorota Ambrożuk: Shaping the European law concerning the carriage of passengers	23
Jan Byrski, Monika Szaraniec: Changes in banking and insurance law in the range of financial intermediation during the period of political transforma- tion. Part 1 – Banking law	35
Jan Byrski, Monika Szaraniec: Changes in banking and insurance law in the range of financial intermediation during the period of political transforma- tion. Part 2 – Insurance law	48

Monika Chlipała: A promise in licensed economic activity.....	59
Marzena Czarnecka: Ways of concluding contracts with customers in energy law from the date of its establishment till nowadays.....	69
Daniel Dąbrowski: The need for change in the domestic transport law	81
Joanna Dominowska: Non-governmental organizations business activity 1989-2014	94
Wojciech Fill: Transformation of tax adjustment of holding law in Poland....	108
Jan Gola: Anti-corruption regulations of the public economic law and applying for administrative permission to conduct business activity	120
Jerzy Gospodarek, Katarzyna Marak: The scope of economic freedom in Polish hospitality in the last twenty five years (1989-2014). Part 1: Economic liberalism in hospitality in the 1990s.....	130
Jerzy Gospodarek, Katarzyna Marak: The scope of economic freedom in Polish hospitality in the last twenty five years (1989-2014). Part 2: Providing hotel services as a free economic activity based on the 1997 tourist services act.....	145
Krzysztof Horubski: Protection of the interests of workers in the public procurement system – selected issues	159
Janusz Kaspryszyn: Important causes of the exclusion of a shareholder from limited liability company	181
Aneta Kaźmierczyk, Kinga Michałowska: The evolution of ownership during the economic transformation of the turn of XX th and XXI st century ...	195
Tadeusz Kocowski: Commercialization of state companies vs. ownership supervision rights of public administration	210
Piotr Kukuryk: Evolution of the notion of ”consumer” in the Polish Civil Law	226
Michał Kuźnik: Scope of cognition of the bankruptcy court’s approval of the arrangement in bankruptcy proceedings	239
Jacek Lachner: Problem of contract changes in connection with the exceptional change of circumstances	250
Jolanta Loranc-Borkowska: New regulation of the warranty for defects of a sold thing – general comments	263
Aleksandra Lubicz-Posochowska: Entities responsible for an act of unfair competition – misleading indication of the company.....	273
Małgorzata Mędrala: Protection of small employers vs. political transformation in Poland – selected problems	285
Ambroży Mituś: Securitization and regulations pertaining to it in the national legal provisions – outline of the issue.....	299
Aleksandra Nowak-Gruca: Protection measures of industrial property rights in the times of political transformation (substantive issues)	314
Aldona Piotrowska: Changes in the legislation governing the profession of the real estate agent.....	329

Katarzyna Poroś: Branch commercial proxy	341
Agnieszka Sobiech: Tax subjectivity of partnerships in the last 25 years.....	356
Tomasz M. Szczurowski: Options on share-related rights in the processes of private equity investments	369
Ryszard Szostak: Recognizing pre-contractual disputes in public procurement after the reactivation of market mechanisms	386
Andrzej Śmieja: Functions of stipulated penalty	398
Krzysztof Wesolowski: The consequences of the method of protection of passengers in the European Union law	412
Magdalena Wilejczyk: Transformations of the Polish corporate law. Around the (non)transferability of the entrepreneur's name	423
Bartosz Ziemblicki: Cooperation of Poland with international economic organizations during the period of political transformation.....	432

Jacek Lachner

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

PROBLEMATYKA ZMIAN UMOWY W ZWIĄZKU Z NADZWYCZAJNĄ ZMIANĄ OKOLICZNOŚCI

Streszczenie: Niniejsze opracowanie przedstawia podejście ustawodawcy w zakresie dopuszczalności ochrony strony umowy w oparciu o klauzulę *rebus sic stantibus*, zakres podmiotowego jej zastosowania, jak również tryb jej realizacji. Aktualność omawianego zagadnienia pozostaje w bezpośrednim związku z pracami Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego nad nowym kodeksem cywilnym.

Słowa kluczowe: *rebus sic stantibus*, nadzwyczajna zmiana okoliczności, zmiana umowy, rozwiązanie umowy, ryzyko kontraktowe.

DOI: 10.15611/pn.2014.362.18

1. Wstęp

Stosunek zobowiązaniowy, którego zasadniczym źródłem jest umowa, stanowi podstawę, na której opiera się obrót gospodarczy w Polsce. Zgodnie z art. 353¹ k.c.¹ strony zawierające umowę mogą ułożyć stosunek prawny według swego uznania, byleby jego treść lub cel nie sprzeciwiały się właściwości (naturze) stosunku, ustawie ani zasadom współżycia społecznego. Strony umowy, określając jej treść, powinny uwzględnić swoje interesy, w tym w szczególności możliwość wystąpienia w przyszłości okoliczności, które mogą mieć wpływ na jej wykonanie. Dotyczy to zwłaszcza okoliczności, które w sposób zasadniczy mogą wpływać na interesy strony umowy, która znajdując się w nowej, nie antycypowanej wcześniej sytuacji, może ponieść nadmierne koszty związane z jej wykonaniem, które w sposób diametralny zmieniają jej interesy i powodują naruszenie równowagi ekonomicznej w ramach wcześniej ukształtowanego stosunku umownego. Wiąże się to z jednej strony nierozłącznie z ryzykiem, jakie przyjmuje każda ze stron umowy, składając oświadczenie woli, które prowadzi do powstania stosunku zobowiązaniowego, i z drugiej strony, związanej z nim odpowiedzialności za wykonanie lub nienależyte

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – *Kodeks cywilny*, Dz.U. nr 16, poz. 93 z późn. zm.

wykonanie zobowiązania, określane jako tzw. ryzyko umowne lub kontraktowe². Istnieją jednakże okoliczności, których strony nie mogą przewidzieć przy zawieraniu umowy, nawet przy dołożeniu należytej staranności, a które rażąco naruszają wspomnianą równowagę ekonomiczną. Należy podkreślić, że nie chodzi tutaj o okoliczności wskazane w art. 475 § 1 k.c., skutkujące nieważnością świadczenia i pozostające poza zakresem niniejszego opracowania. Powszechnie przyjmuje się, że zawarcie umowy wiąże strony, które powinny wykonać umowę zgodnie z jej treścią. Tradycyjnie na gruncie stosunków cywilnoprawnych przyjmuje się obowiązywanie zasady *pacta sunt servanda*. Z powyższych względów przy zawieraniu umowy każda ze stron powinna doprowadzić do takiego ukształtowania stosunku prawnego, który umożliwiłaby wyeliminowanie ryzyka związanego ze zmianami okoliczności, które mogą wystąpić w przyszłości w trakcie wykonania zobowiązania. Rygoryzm wskazanej zasady niesie ze sobą konieczność wykonania umowy także w nowych okolicznościach, których strony nie mogły przewidzieć przy zawieraniu umowy. W omawianym przypadku brak zgody którejkolwiek ze stron umowy na jej zmianę lub rozwiązanie w drodze porozumienia niesie ze sobą konieczność jej wykonania. Zatem jeżeli taka nierównowaga zachodzi po jednej ze stron umowy i druga strona umowy nie wyrazi zgody na jej zmianę lub rozwiązanie, strona, której interesy zostały tak narażone, nie mogłaby liczyć na ochronę prawną.

W związku z powyższym pojawia się pytanie o dopuszczalność tzw. klauzuli *rebus sic stantibus*, stanowiącej podstawę prawną modyfikacji istniejącego stosunku umownego przez jedną ze stron umowy, której interesy zostały zagrożone, gdy umowa ta nie dopuszcza takiej możliwości, dając jej w ten sposób ochronę prawną. Zagadnienie to z uwagi na znaczenie umów w obrocie gospodarczym w dobie transformacji po 1989 r. znalazło się w kręgu zainteresowania ustawodawcy, dostosowującego regulacje prawne do nowej rzeczywistości społecznej i ekonomicznej.

Niniejsze opracowanie przedstawia podejście ustawodawcy w zakresie dopuszczalności ochrony strony umowy w oparciu o klauzulę *rebus sic stantibus*, zakres podmiotowego jej zastosowania, jak również tryb jej realizacji. Aktualność omawianego zagadnienia pozostaje w bezpośrednim związku z pracami Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego nad nowym kodeksem cywilnym.

2. Stan prawny przed 1989 rokiem

W ustawie z dnia 1964 r. Kodeks cywilny nie wprowadzono ogólnej regulacji prawnej, stanowiącej podstawę żądania zmiany treści zobowiązania w przypadku wystąpienia okoliczności, których strony nie mogły przewidzieć w momencie zawierania umowy. Wynikało to z przyjętego modelu gospodarki nakazowo-rozdzielczej, w której działalność gospodarcza była wykonywana przez jednostki gospodarki uspołecznionej. Możliwość określonej zmiany treści zobowiązania została przewi-

² Por. np. wyrok SN z dnia 21 września 2011 r., I CSK 727/10, www.sn.pl.

dziana tylko w niektórych przypadkach na gruncie przepisów normujących umowy nazwane (np. w umowie o dzieło art. 629-631 k.c.). Kodeks cywilny w swym pierwotnym brzmieniu nie przejął uregulowania art. 269 k.z.³, który formułował zasadę *rebus sic stantibus* w szerokim ujęciu jako ogólną zasadę odnoszącą się do zobowiązań umownych. Przepis ten stanowił, że gdyby z powodu nadzwyczajnych wypadków, jako to: wojny, zarazy, zupełnego nieurodzaju i innych klęsk żywiołowych, świadczenie było połączone z nadmiernymi trudnościami lub groziło jednej ze stron rażąca stratą, czego strony nie mogły przewidzieć przy zawieraniu umowy, sąd może, jeżeli uzna to za konieczne według zasad dobrej wiary, po rozważeniu interesów obu stron, oznaczyć sposób wykonania, wysokość świadczenia lub nawet rozwiązać umowę. Wobec braku wyraźnej podstawy prawnej w doktrynie wskazywano na dopuszczalność zmiany zobowiązania poprzez zawarcie porozumienia między stronami, powołując się na zasadę swobody kontraktowej, natomiast uznawano za wątpliwą możliwość zmiany zobowiązania przez sąd w związku z brakiem wyraźnej podstawy prawnej. Podnoszono także, że brak wyraźnego uregulowania w powyższym zakresie wynikał z woli ustawodawcy wyłączenia działania klauzuli *rebus sic stantibus* jako ogólnej podstawy prawnej do takiej ingerencji w stosunek zobowiązaniowy. Opowiadano się natomiast za celowością szerszej dopuszczalności modyfikacji stosunku zobowiązaniowego w stosunkach między jednostkami gospodarki uspołecznionej z powołaniem się na interes gospodarki narodowej, wskazując, jako ogólną podstawę, art. 386 k.c. W przypadku braku zgody stron na zmianę lub rozwiązanie umowy wskazywano możliwość wystąpienia do komisji arbitrażowej o wydanie orzeczenia w tym przedmiocie⁴.

3. Stan prawny po 1989 roku

Transformacja ustrojowa zapoczątkowana w 1989 r. doprowadziła do kształtowania się w Polsce gospodarki wolnorynkowej opartej na swobodzie gospodarczej, której uczestnikiem mógł zostać każdy podmiot prawa, a nie jak poprzednio jednostki gospodarki uspołecznionej. Odejście od gospodarki centralnie planowanej na rzecz wolnego rynku wiązało się nierozłącznie ze wzrostem znaczenia czynności prawnych, w tym głównie umów, jako podstawowego instrumentu prawnego umożliwiającego kształtowanie stosunków prawnych. W związku z nową sytuacją gospodarczą pojawiała się konieczność rozważenia przywrócenia do kodeksu cywilnego klauzuli *rebus sic stantibus*. Zmiany w tym przedmiocie przebiegały w dwóch etapach. Pierwsza z nich nastąpiła wskutek wejścia ustawy o zmianie ustawy Ko-

³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. *Kodeks zobowiązań*, Dz.U. nr 82 poz. 598, dalej k.z.

⁴ J. Dąbrowa, [w:] *System prawa cywilnego. Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. W. Czachórski, Wrocław 1981, s. 720-722 i przywołane tam publikacje.

deks cywilny z dnia 28 lipca 1990 r.⁵ i, jak się wydaje, pozostawała w bezpośrednim związku z wprowadzeniem art. 353¹ k.c., statuującym zasadę swobody umów oraz wyznaczającym jej granice. W myśl tego przepisu strony zawierające umowę mogą ułożyć stosunek prawny według swego uznania, byleby jego treść lub cel nie sprzeciwiały się właściwości (naturze) stosunku, ustawie ani zasadom współżycia społecznego⁶. Ustawa ta w ramach zagadnienia obejmującego sprawę zmiany przepisów dotyczących zobowiązań pieniężnych w celu zapewnienia od strony prawnej równowagi w sferze zastrzegania i wykonywania świadczeń w pieniądzu w warunkach inflacji przewidywała dwie nowe regulacje, tj. art. 357¹ i art. 358¹. Jak wskazano w uzasadnieniu projektu, wynikało to z naruszenia stabilności życia gospodarczego i trwałości siły nabywczej pieniądza, które to założenia „nie sprawdziły się”, jak również uznania, że rygorystycznie ujmowana zasada nominalizmu prowadzi do niesłusznego uprzywilejowania dłużników kosztem wierzycieli. Wskazywano w związku z tym na konieczność przywrócenia mocy sprawdzonej wcześniej zasadzie kontrolowanej waloryzacji⁷. I tak art. 357¹ k.c. w § 1 przywracał klauzulę *rebus sic stantibus*, stanowiąc, że jeżeli z powodu nadzwyczajnej zmiany stosunków spełnienie świadczenia byłoby połączone z nadmiernymi trudnościami albo groziłoby jednej ze stron rażąco stratą, czego strony nie przewidywały przy zawarciu umowy, sąd może po rozważeniu interesów stron, zgodnie z zasadami współżycia społecznego, oznaczyć sposób wykonania zobowiązania, wysokość świadczenia lub nawet orzec o rozwiązaniu umowy. Rozwiązując umowę, sąd może w miarę potrzeby orzec o rozliczeniach stron, kierując się zasadami określonymi w zdaniu poprzedzającym. Jednocześnie w § 2 tego przepisu zastrzeżono, że z żądaniem oznaczenia sposobu wykonania zobowiązania lub wysokości świadczenia albo rozwiązania umowy nie może wystąpić strona prowadząca przedsiębiorstwo, jeżeli świadczenie pozostaje w związku z prowadzeniem tego przedsiębiorstwa. Oznaczało to powrót do zmodyfikowanej normy z art. 269 k.z. z 1933 r., która stanowiła podstawę do sądowej modyfikacji zawartej umowy, z tą jednakże różnicą, że odnosiła się wyłącznie do świadczeń niepieniężnych, co wynikało z regulacji zawartej w art. 358¹ k.c.⁸ Art. 358¹ w § 1 normuje zasadę nominalizmu, przyjmując, że jeżeli przedmiotem zobowiązania od chwili jego powstania jest suma pieniężna, spełnienie świadczenia

⁵ Dz.U. nr 55, poz. 321.

⁶ Zob. uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 28 lipca 1990 r., druk nr 288, s. 7, bs.sejm.gov.pl, gdzie wskazano, że obowiązywanie zasady swobody umów nie budziło wątpliwości na gruncie wcześniej obowiązującego stanu prawnego, ale była ona wyrażona jedynie pośrednio. Stąd zdecydowano się na wprowadzenie tej zasady w art. 353¹ k.c., wzorując się w tym zakresie na art. 55 k.z. Szerzej na temat zasady swobody umów na gruncie przepisów kodeksu cywilnego sprzed 1990 r. zob. Z. Radwański, [w:] *System prawa cywilnego. Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. W. Czachórski, Wrocław 1981, s. 360-368.

⁷ Zob. uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 28 lipca 1990 r., druk nr 288, s. 10, bs.sejm.gov.pl.

⁸ Zob. Z. Gawlik, *Klauzula rebus sic stantibus w znowelizowanym kodeksie cywilnym*, NP 1990, nr 10-12, s. 36; W. Robaczyński, *Powrót klauzuli rebus sic stantibus*, „Palestra” 1991, z. 11-12, poz. 7.

następuje przez zapłatę sumy nominalnej, chyba że przepisy szczególne stanowią inaczej. Dopuszczał on w § 2 możliwość zastrzeżenia przez strony w umowie, że wysokość świadczenia pieniężnego zostanie ustalona według innego niż pieniądź miernika wartości. W § 3 została wprowadzona podstawa prawna do dokonania przez sąd tzw. waloryzacji sądowej, polegającej na zmianie wysokości lub sposobu spełnienia świadczenia pieniężnego w razie istotnej zmiany siły nabywczej pieniądza po powstaniu zobowiązania. Podobnie jak w przypadku unormowania zawartego w 357¹ k.c., art. 358¹ § 4 k.c. wyłączał możliwość wystąpienia z żądaniem zmiany wysokości lub sposobu spełnienia świadczenia pieniężnego przez stronę prowadzącą przedsiębiorstwo, jeżeli świadczenie pozostaje w związku z prowadzeniem tego przedsiębiorstwa.

Zarówno żądanie oparte na art. 357¹ w przypadku nadzwyczajnej zmiany okoliczności, jak i art. 358¹ § 3 k.c. mającego zastosowanie w razie istotnej zmiany siły nabywczej pieniądza po powstaniu zobowiązania zostało, dające ochronę prawną podmiotowi prawa w sytuacji zmiany okoliczności zostało ograniczone do obrotu cywilnoprawnego z wyłączeniem obrotu profesjonalnego. Z żądaniem takim nie mogła wystąpić strona prowadząca przedsiębiorstwo, jeżeli świadczenie pozostawało w związku z prowadzeniem tego przedsiębiorstwa. Twórcy projektu jako motyw tego wyłączenia wskazali podmioty te występujące w obrocie jako profesjonalści mogą korzystać z umownych klauzul waloryzacyjnych⁹.

Powyższy stan prawny w odniesieniu do w 357¹ k.c. uległ zmianie w wyniku wejścia w życie ustawy o zmianie ustawy *Kodeks cywilny* z dnia 23 sierpnia 1996 r.¹⁰, która w art. 1 pkt 14 wprowadziła zmianę w art. 357¹, polegającą, po pierwsze na skreśleniu oznaczenia § 1 oraz skreśliła się § 2, który ograniczał jego stosowanie w zakresie osób prowadzących przedsiębiorstwo, jeżeli świadczenie pozostaje w związku z prowadzeniem tego przedsiębiorstwa. Oznaczało to zatem rozszerzenie zakresu podmiotowego w kontekście stosowania tego przepisu. Niewątpliwie ustawodawca dostrzegł potrzebę ochrony strony umowy, której interesy zostały naruszone wskutek nadzwyczajnej zmiany stosunków, także gdy jest ona profesjonalistą uczestniczącym w obrocie prawnym. Zmiana ta wydaje się być uzasadniona, biorąc pod uwagę zasadniczo nieograniczoną możliwość potencjalnych zmian, które zachodzą na wolnym rynku, który w coraz większym zakresie ma charakter rynku globalnego.

Tak ukształtowana treść art. 357¹ k.c. obowiązuje do chwili obecnej. Podobnie jak art. 269 k.z., obowiązujący art. 357¹ k.c. ma zastosowanie wyłącznie do umów. W przeciwieństwie do tej pierwszej regulacji, która wyraźnie określała, jakie sytuacje objęte są pojęciem nadzwyczajnych wypadków uzasadniających ingerencję sądu w treść zawartej umowy, wskazując takie jak: wojna, zaraza, zupełny nieurodzaj i inne klęski żywiołowe, art. 357¹ k.c. posługuje się pojęciem nadzwyczajnej

⁹ Zob. uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 28 lipca 1990 r., druk nr 288, s. 12, bs.sejm.gov.pl.

¹⁰ Dz.U. nr 114, poz. 542.

zmiany stosunków. W doktrynie zarysowały się rozbieżności w zakresie określenia relacji wprowadzonej w art. 357¹ k.c. reguły *rebus sic stantibus* do ogólnej klauzuli *pacta sunt servanda*, zakładającej, że zobowiązanie powinno być wykonane zgodnie z jego treścią, jaką strony uzgodniły przy zawieraniu umowy. Wskazuje się, że art. 357¹ k.c. wprowadza wyjątek od zasady *pacta sunt servanda*, umożliwiając określenie jej rozsądnych granic¹¹. W odmiennym ujęciu klauzula *rebus sic stantibus* stanowi uzupełnienie klauzuli *pacta sunt servanda* w sytuacji, gdy nastąpi radykalna zmiana okoliczności, które nie mogły być uzgodnione przez strony w umowie. Wskazuje się także, że omawiany przepis nie narusza zasady *pacta sunt servanda*, ale łagodzi jej skutek¹². Mając na uwadze rodzaje rozstrzygnięć sądu przewidzianych w art. 357¹ k.c., tj. zmiany sposobu wykonania zobowiązania, zmiany wysokości świadczenia i orzeczenia o rozwiązaniu umowy, przyjmuje się, że tylko w tym ostatnim przypadku zachodzi wyjątek od zasady *pacta sunt servanda*, natomiast w pozostałych przypadkach, gdy ma miejsce zmiana umowy, nie można ujmować art. 357¹ k.c. na płaszczyźnie zasady i wyjątku, jak również przepisu ogólnego czy szczególnego, ale jako regulacji uzupełniającej tę zasadę¹³.

W zakresie art. 357¹ k.c. w doktrynie wskazuje się na jego dyspozytywny charakter. W związku tym podnosi się, że strony, działając w granicach swobody umów, mogą wyłączyć jego zastosowanie, zmodyfikować jego reguły lub uzgodnić samodzielnie regulację obowiązującą w przypadku zmiany stosunków, wprowadzając tzw. klauzulę adaptacyjną¹⁴. Wydaje się, że takie ujęcie charakteru prawnego art. 357¹ k.c. nie jest w pełni zasadne, mając na uwadze przyjęte przez strony umowy klauzule umowne, które jak się wydaje, pozostają w relacji normalnego ryzyka kontraktowego, gdyż strony, przewidując określone zmiany, określają ich skutki w odniesieniu do zawartej umowy, nawet gdy wskazane okoliczności mogą być zakwalifikowane jako nadzwyczajna zmiana stosunków. Art. 357¹ k.c. ma zastosowanie do nadzwyczajnej zmiany stosunków, w wyniku której spełnienie świadczenia byłoby połączone z nadmiernymi trudnościami albo groziłoby jednej ze stron rażąca stratą, czego strony nie przewidywały przy zawarciu umowy. Wydaje się, że zakresem tej regulacji jest objęcie nadzwyczajne okoliczności, których strony nie mogły przewidzieć przy zawieraniu umowy i w związku z tym tego nie dokonały. W tym kontekście nie wydaje się zasadne przyjęcie dopuszczalności *ad hoc* wyłączenia w drodze porozumienia stron umowy stosowania art. 357¹ k.c. przez strony umowy w każdym przypadku, który określa jako okoliczność nadzwyczajną bez bliższego wskazania, na czym ona polega. Mając na uwadze powyższe, należałoby się opowiedzieć za imperatywnym charakterem art. 357¹ k.c., który stanowi podstawę prawną ochrony strony umowy, której sytuacja ulegała diametralnej zmianie w związku z nadzwyczajną zmianą stosunków, której w żadnym razie nie mogła brać pod uwagę. Nie

¹¹ T. Wiśniewski, [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, ks. III, t. I, red. G. Bieniek, Warszawa 2005, s. 33.

¹² Z. Radwański, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 1997, s. 691.

¹³ Por. P. Machnikowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, s. 552-553.

¹⁴ Tak P. Machnikowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, s. 552.

wyłącza to możliwości ograniczenia jego zastosowania poprzez umowne określenie skutków określonych sytuacji. Klauzula *rebus sic stantibus* ma na celu zapewnienie równej ochrony dłużnika i wierzyciela¹⁵.

Art. 357¹ k.c. do swego zastosowania wymaga spełnienia następujących przesłanek: wystąpienie nadzwyczajnej zmiany stosunków, która niesie ze sobą nadmierną trudność w spełnieniu świadczenia wynikającego z umowy albo grozi jednej ze stron umowy rażąco stratą. Strony jednocześnie nie mogły przewidzieć takiej zmiany przy zawarciu umowy. Wobec literalnego brzmienia omawianego przepisu przyjmuje się, że możliwość sądowej ingerencji dotyczy wyłącznie stosunku zobowiązaniowego powstałego w związku z zawarciem umowy. W doktrynie podnoszono brak możliwości stosowania tego przepisu do zobowiązań pozaumownych także w drodze analogii¹⁶. Art. 357¹ k.c. nie wskazuje momentu czasowego wystąpienia nadzwyczajnej zmiany stosunków. W doktrynie wskazuje się, że powinno to nastąpić po zawarciu umowy, ale przed jej wygaśnięciem, jak również co do zasady, przed terminem wymagalności roszczenia¹⁷. Przepis ten nie daje podstawy prawnej do orzeczenia przez sąd jednocześnie tytułem naprawienia szkody odpowiedniego odszkodowania.

W kontekście nadzwyczajnej zmiany stosunków wskazuje się, że chodzi o taki stan rzeczy, który występuje rzadko i jest niezwykle, niebywały, wyjątkowy, normalnie niespotykany. Powinny to być okoliczności nieobjęte typowym ryzykiem umownym. Zmiana ta powinna mieć charakter powszechny, a nie indywidualny¹⁸. Przykładowo wskazuje się tutaj nadzwyczajną zmianę sytuacji gospodarczej jak: hiperinflacja, gwałtowny spadek dochodu narodowego, masowe upadłości przedsiębiorców¹⁹. Pojawiła się natomiast wątpliwość, czy nadzwyczajna zmiana stosunków może także wynikać ze zmiany prawa. W orzecznictwie Sądu Najwyższego uznano za dopuszczalne stosowanie art. 357¹ k.c. w przypadku zasadniczej i zaskakującej zmiany stanu prawnego²⁰. Uregulowane w art. 357¹ k.c. przesłanki nadmiernej trudności w spełnieniu świadczenia wynikającego z umowy albo groźba wystąpienia po jednej ze stron umowy rażącej straty wiążą się z możliwością spełnienia świadczenia. Przez nadmierną trudność w spełnieniu świadczenia rozumie się przede wszystkim sytuacje, w których ze względów gospodarczych czy technicznych spełnienie świadczenia staje się szczególnie trudne. W przypadku natomiast przesłanki wystąpienia po jednej ze stron rażącej straty należy brać pod uwagę aspekt majątkowy, przy czym chodzi tutaj o stratę ponadprzeciętną, nieobjętą typowym ryzykiem gospodarczym²¹.

¹⁵ A. Rzetecka-Gil, *Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2011, komentarz do art. 357(1) Kodeksu cywilnego, uwaga 4.

¹⁶ A. Rzetecka-Gil, wyd. cyt., komentarz do art. 357(1) kodeksu cywilnego uwaga, 5 i przywołana tam literatura.

¹⁷ Tak P. Machnikowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, s. 553.

¹⁸ Por. np. wyr. SN z 21.09.2011 r. I CSK 727/10, LEX nr 1043967.

¹⁹ P. Machnikowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, s. 553-554.

²⁰ Wyr. SN z 17.01.2008, III CSK 111/07, nie publik. Wyr. SN z 16.05.2007, III CSK 452/07, LEX nr 334987.

²¹ Wyr. SN z 6.12.2006, IV CSK 290/06, LEX nr 203285.

Przesłanka nieprzewidywalności nadmiernej trudności lub groźby rażącej straty. W doktrynie wskazuje się, że chodzi tutaj nie tylko o faktyczne nieprzewidywanie, ale także że nie można było tego przewidzieć przy dołożeniu należytej staranności²². Wskazany w 357¹ k.c. brak przewidywania należy odnieść do skutków nadzwyczajnej zmiany stosunków, które kształtują sytuację strony w określony sposób²³. Ochrona wynikająca z art. 357¹ k.c. realizowana jest w drodze powództwa o ukształtowanie. W doktrynie i orzecznictwie wskazuje się, że nie można tego żądania zgłosić w ramach zarzutu. Sąd, wydając rozstrzygnięcie, powinien rozważyć interesy stron, zgodnie z zasadami współżycia społecznego, co oznacza konieczność analizy każdego przypadku indywidualnie. Zgodnie z art. 357¹ k.c. sąd może dokonać zmiany umownego stosunku zobowiązaniowego poprzez oznaczenie nowego sposobu wykonania zobowiązania lub zmianę wysokości świadczenia. Sąd może nawet orzec o rozwiązaniu umowy, gdy rozważając interesy stron, zgodnie z zasadami współżycia społecznego, dojdzie do stwierdzenia, że wykonanie umowy stało się bezprzedmiotowe. Sąd, rozwiązując umowę, może także w miarę potrzeby orzec o rozliczeniach stron. Przyjmuje się natomiast, że art. 357¹ k.c. nie reguluje odpowiedzialności odszkodowawczej²⁴. Zatem orzekając o rozliczeniach stron, sąd rozpoznający sprawę, nie może orzec w zakresie szkody, którą poniosła strona lub strony umowy.

4. Klauzula *rebus sic stantibus* w nowym kodeksie cywilnym

W związku z trwającymi pracami nad projektem nowego kodeksu cywilnego w zakresie zobowiązań pojawia się kwestia przejścia do tego projektu dotychczasowego art. 357¹ k.c. w jego obecnym kształcie, z ewentualnymi modyfikacjami związanymi z nowym uregulowaniem klauzul generalnych. Wydaje się, że przy ustaleniu ostatecznego kształtu przyszłego unormowania w przedmiotowym zakresie należy uwzględnić efekty prac nad wspólnym systemem odniesienia europejskiego prawa prywatnego (Common Frame of Reference), mającego stanowić punkt wyjścia do przyjęcia w przyszłości jednolitej regulacji prawa prywatnego dla wszystkich państw członkowskich Unii Europejskiej²⁵. Analizowane zagadnienie znalazło swoje znaczące miejsce w systemie odniesienia, który w tym zakresie w pierwszej kolej-

²² P. Machnikowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, s. 556.

²³ W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania*, s. 310.

²⁴ A. Rzetecka-Gil, wyd. cyt., komentarz do art. 357(1) kodeksu cywilnego, uwaga nr 27 i przywołana tam literatura.

²⁵ *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*, Study Group on a European Civil Code I Research Group on EC Privatd Law (Acquis Group), Regensburg 2009 (dalej jako DCFR), który odwołuje się do *European Contract Law. Materials for a Common Frame of Reference: Terminology, Guiding Principles, Model Rules*, Association Henri Capitant des Amis de la Culture Juridique Française and Société de Législation Comparée, ed. by Fauvarque-Cosson and Denis Mazeaud, Munich 2008, dalej określane jako *Principes directeurs*, określanej jako *European Contract Law*.

ności wskazał na powiązanie klauzuli *rebus sic stantibus* z zasadą związania umową (*principle of binding force*). W zaproponowanej modelowej regulacji tej zasady, zawartej w art. 0-201(3) *Principes directeurs*, na którą powołano się w uzasadnieniu do DCFR²⁶, przyjęto, że umowa zawarta zgodnie z prawem wiąże strony umowy. Zgodnie z tą modelową regulacją, w związku ze świadczeniem wynikającym z umownego zobowiązania, każda ze stron umowy jest zobowiązana wykonać obowiązki, które mogą być wyprowadzone z zasady umownej uczciwości (*contractual fairness*). W trakcie wykonywania świadczenia związanie umową może być zakwestionowane, jeżeli nieprzewidziana zmiana okoliczności powoduje, że umowa utraciła swoje znaczenie dla jednej z jej stron²⁷. Jednocześnie w art. III.-1:110 DCFR przewidziano odrębne uregulowanie, obejmujące klauzulę *rebus sic stantibus*. Zgodnie z jego ust. 1 zobowiązanie powinno być wykonane także wówczas, gdy świadczenie stało się bardziej uciążliwe, czy to w związku ze wzrostem kosztów świadczenia, czy z powodu zmniejszenia się wartości tego, co ma być świadczone w zamian przez drugą stronę²⁸. Jednakże zgodnie z ust. 2, jeżeli świadczenie wynikające z zobowiązania umownego lub zobowiązania wynikającego z jednostronnej czynności prawnej stanie się z powodu nadzwyczajnej zmiany okoliczności tak uciążliwe, że byłoby ewidentnie niesprawiedliwe utrzymywanie związania zobowiązaniem dłużnika, sąd może: (a) zmienić zobowiązanie tak, aby było ono słuszne i sprawiedliwe w nowych okolicznościach, lub (b) rozwiązać zobowiązanie w momencie i na zasadach oznaczonych przez sąd²⁹. Jednocześnie zastrzeżono w ust. 3 tego artykułu, że ma on zastosowanie wyłącznie w sytuacji, gdy: (a) zmiana okoliczności nastąpiła po powstaniu zobowiązania, (b) dłużnik nie przewidywał ich w tym czasie, jak również nie można było zasadnie od niego oczekiwać, aby przewidział możliwość ich wystąpienia lub zakres zmian wynikających z tych okoliczności, (c) dłużnik próbował w sposób zasadny i w dobrej wierze doprowadzić w drodze negocjacji do właściwej i sprawiedliwej zmiany zasad określających zobowiązanie³⁰. Twórcy DCFR

²⁶ *Principles, Definitions and Model...*, s. 75.

²⁷ Article 0-201 „A contract which is lawfully concluded has binding force between the parties. In addition to the performance of the contractual obligations, each party is bound to comply with the duties which can be implied from the principle of contractual fairness. In the course of performance, the binding force of the contract can be called into question if an unforeseeable change of circumstances seriously compromises the usefulness of the contract for one of the parties”.

²⁸ III.-1:110 DCFR (1) „An obligation must be performed even if performance has become more onerous, whether because the cost of performance has increased or because the value of what is to be received in return has diminished”.

²⁹ III.-1:110 DCFR (2) „If, however, performance of a contractual obligation or of an obligation arising from a unilateral juridical act becomes so onerous because of an exceptional change of circumstances that it would be manifestly unjust to hold the debtor to the obligation a court may:(a) vary the obligation in order to make it reasonable and equitable in the new circumstances; or (b) terminate the obligation at a date and on terms to be determined by the court”.

³⁰ III.-1:110 DCFR (2) (3) „Paragraph (2) applies only if: (a) the change of circumstances occurred after the time when the obligation was incurred; (b) the debtor did not at that time take into account, and could not reasonably be expected to have taken into account, the possibility or scale of that change

nie przejęli w tym zakresie pełnej regulacji klauzuli *rebus sic stantibus* z art. 157 ust. 5 European Code of Contract Preliminary Draft³¹, który stanowił dodatkowo, że jeżeli to konieczne i zasadne, sąd może orzec o obowiązku przywrócenia stanu poprzedniego lub zasądzić odszkodowanie za szkodę. W uzasadnieniu do projektu DCFR wskazano także, że strony są wolne od zobowiązania, jeżeli wyłączą możliwość zmiany bez zgody wyrażonej przez wszystkie strony umowy z powołaniem się na zasadę swobody umów³².

Powyższa regulacja modelowa przyjmuje zatem podobnie jak art. 357¹ k.c. model sądowej ingerencji w stosunek zobowiązaniowy, dając podstawę do jego zmiany lub rozwiązania w przypadku nadzwyczajnej zmiany okoliczności. Należy zauważyć, że zawiera ona szerszy zakres zastosowania, ponieważ jednoznacznie obejmuje także zobowiązania wynikłe z jednostronnych czynności prawnych, które nie są objęte zakresem art. 357¹ k.c. Przedstawiona modelowa regulacja określa także wyraźnie przesłanki, jakie muszą być spełnione w przeciwieństwie do art. 357¹ k.c., aby doszło do jego zastosowania. Na szczególną uwagę zasługuje wymóg przeprowadzenia przez dłużnika negocjacji w celu dokonania zmian w zakresie zobowiązania w związku z wystąpieniem nadzwyczajnej zmiany okoliczności. Nie wspomina ona natomiast o ewentualnym rozliczeniu, które może wiązać się ze zmianą warunków zobowiązania.

5. Podsumowanie

Będąca przedmiotem niniejszego opracowania klauzula *rebus sic stantibus* wydaje się zachowywać swoje doniosłe znaczenie w ramach ochrony dłużnika, którego sytuacja może ulec diametralnej zmianie wskutek nadzwyczajnej zmiany okoliczności, której nie przewidywała i nie mogła przewidywać w chwili dokonywania czynności prawnej. Prawo cywilne reguluje bowiem stosunki, które charakteryzują się dynamiką zawierającą w sobie potencjał zmian, wśród których należy dostrzec również te, które mają charakter nadzwyczajny, a które mogą wpływać w sposób zasadniczy na sytuację prawną podmiotu zobowiązanego do spełnienia świadczenia. Cechą ich charakterystyczną jest to, że nie można ich przewidzieć, i w związku z tym należy wprowadzić odpowiednie mechanizmy ochrony. Jak wskazują ostatnie doświadczenia kryzysu ekonomicznego z 2008 r., potrzeba takiej regulacji nadal istnieje jako forma ochrony prawnej podmiotu zobowiązanego do świadczenia w sytuacjach

of circumstances; (c) the debtor did not assume, and cannot reasonably be regarded as having assumed, the risk of that change of circumstances; and (d) the debtor has attempted, reasonably and in good faith, to achieve by negotiation a reasonable and equitable adjustment of the terms regulating the obligation”.

³¹ Art. 157. After evaluating the circumstances and taking into consideration the interests and the requests of the parties, the court, if necessary with expert assistance, can alter or dissolve the contract as a whole or as to the unperformed part and, if needed and it is appropriate, order restitution and award compensation for loss”. European Contract Law, s. 476.

³² Tak DCFR, s. 75, uwaga nr 21.

szczególnych. Wydaje się zasadne utrzymanie odrębnej regulacji klauzuli *rebus sic stantibus* także w nowej regulacji prawa zobowiązań, która jest obecnie przedmiotem prac Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego. W przyjęciu przyszłej regulacji w tym przedmiocie należy brać pod uwagę dotychczasowe regulacje odnoszące się do nadzwyczajnej zmiany stosunków.

Literatura

- Czachórski W., Brzozowski A., Safjan M., Skowrońska-Bocian E., *Zobowiązania*.
Dąbrowa J., [w:] *System prawa cywilnego. Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. W. Czachórski, Wrocław 1981.
- European Contract Law. Materials for a Common Frame of Reference: Terminology, Guiding Principles, Model Rules*, Association Henri Capitant des Amis de la Culture Juridique Française and Société de Législation Comparée, ed. by Fauvarque-Cosson and Denis Mazeaud, Munich 2008.
- Gawlik Z., *Klauzula rebus sic stantibus w znowelizowanym kodeksie cywilnym*, NP 1990, nr 10-12.
- Machnikowski P., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek.
- Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*, Study Group on a European Civil Code I Research Group on EC Private Law (Acquis Group), Regensburg 2009.
- Radwański Z., [w:] *System prawa cywilnego. Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. W. Czachórski, Wrocław 1981.
- Radwański Z., *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2008.
- Robaczyński W., *Powrót klauzuli rebus sic stantibus*, „Palestra” 1991, z. 11-12, poz. 7.
- Rzetecka-Gil A., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2011.
- Wiśniewski T., [w:] *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, ks. III, t. I, red. G. Bieniek, Warszawa 2005.

PROBLEM OF CONTRACT CHANGES IN CONNECTION WITH THE EXCEPTIONAL CHANGE OF CIRCUMSTANCES

Summary: This article deals with the clause of *rebus sic stantibus* in Polish civil law. It shows the past as well as the actual regulation regarding this principle. It is stated that there seems to be necessity to keep this regulation in the regulation on obligations in the future civil code. The final shape of it should take into account the proposal of Common Frame of Reference.

Keywords: *rebus sic stantibus*, exceptional change of circumstances, modification of contract, termination of contract, contractual risk.